

En musiker och hans tid

Som nyligen framgått även i denna tidning gick förra året en av Sveriges främsta organister och orgelpedagoger under senare hälften av 1900-talet, Bengt Berg, ur tiden. Han var under en lång rad av sina sista levnadsår genom en svår MS-sjukdom oförmögen att spela orgel – och rönte därför ödet att bli mer eller mindre bortglömd; för den yngre generationen blev han ett tämligen okänt namn. Därför finns det all anledning att här lyfta fram hans betydande insatser i relation till den musikaliskt omvälvande tid då han var som mest aktiv.

Hans Fagius

Bengt Berg (f. 1935) fick sin första undervisning i hemstaden Vadstena av Rune Engström, på den tiden organist i Klosterkyrkan, och en musiker som så småningom, efter att 1963 blivit organist i S:t Johannes kyrka i Stockholm, skulle få betydande rykte som pedagog och orgelsolist på internationell nivå. Musikhögskolestudierna pågick mellan 1955 och 1959, och här hade han som orgellärare Alf Linder, fram till 1957 den ende läraren i orgel vid Musikhögskolan i Stockholm. Han var studiekamrat med bland annat Karl-Erik Welin och Stig-Gustav Schönberg. Tillsammans

med Schönberg och ett par andra studiekamrater bildade han en grupp kallad "Östgötagruppen" med en ganska radikal inställning till orgelspel och orgelrepertoar.

För Linder fick Bengt Berg den grundliga skolning som många i den numera äldre generationen väl känner till. Repertoaren var betydligt snävare än vad vi idag arbetar med, och kretsade främst kring Bach, nordtyska tonsättare med Buxtehude i spetsen eller sydtyskar som Pachelbel. Av nyare musik var det den moderna nyklassiska (eller nysakliga) musiken som hade företräde. Hindemith hade naturligtvis en

central ställning, men även namn som Distler, Micheelsen, Reda, Pepping, David eller Alf Linders lärare i satslära i Leipzig, Herman Grabner, ingick i tidens standardrepertoar. Därtill kom raden av nysakliga svenska tonsättare.

Den romantiska musiken var i stort sett tabu, och det enda som förekom var Reger och kanske i någon mån Mendelssohn. Linder hade ju studerat både hos Günter Ramin (Leipzig) och Fritz Heitmann (Berlin), och en registreringsmässigt stram och "nysaklig" interpretation av Regers polyfont färgade musik hade hög prioritet.



Bengt Berg vid "hemmaorgeln" i Stockholms S:t Matteus församling.
Foto: Joakim Strömholm

Många av Linders elever spelade stora Regerverk i sin organistexamen, och Bengt Berg utgjorde här inget undantag. Sonaten i d-moll op. 60 var ett av hans examensstycken.

Heiller och Peeters

Det välartikulerade spel som kännetecknade Bengt Bergs orgelspel har naturligtvis sin grund i studierna hos Alf Linder. Men han kom också i samband med kurser som Torsten Nilsson arrangerade vid den nya Marcussenorgeln i Helsingborg i kontakt med österrikaren Anton Heiller, något som gjorde starkt intryck och måste ha påverkat spelstilen en hel del. Heiller räknas till banbrytarna för ett historiskt informerat spel, och är ett viktigt "mellanled" före de revolutionerande idéer om uppförandep Praxis som började spridas under 1970-talet. Då intrycken från Heiller inte innebar längre studieuppehåll utomlands utan koncentrerades till några kurser så finner man ingenting om detta i de "officiella" biografierna, till exempel på grammfoninspelningarnas konvolut. Men Bengt Berg talade gärna med sina elever om vad han lärt från denne mästare.

Betydligt mer känt är de grundliga studierna i Antwerpen under senare delen av 50-talet och 60-talet för den på den tiden mycket uppburna pedagogen Flor Peeters. Dessa studier skulle 1967 resultera i ett belgiskt solistdiplom. Flor Peeters hade studerat i Bryssel, men hade också nära kontakt med både Dupré och – inte minst – Tournemire i Paris. Peeters hade hela den franska legatotraditionen från Widor i ryggen, samtidigt som han gick en slags medelväg mellan franska och tyska (mer artikulerade) ideal i sin interpretation av äldre musik. I mitten av 1900-talet var



Österrikaren Anton Heiller omkring 1977, en av de tidiga banbrytarna för ett historiskt informerat spel. Photo courtesy of the Heiller at Harvard CD project.

Flor Peeters stora orgelskola Ars Organi i tre volymer en av de mest använda skolorna, hans utgåvor av tidig flamländsk musik hade stor spridning och delar av hans enorma produktion av egen orgelmusik förekom ofta på orgelkonsertprogrammen. Stig-Gustav Schönberg var Peeters första svenska elev, snart följd av Rune Engsó, och man kan anta att det var dessa som inspirerade Bengt Berg att dra till Belgien. Under 1960-talet och en liten bit in på 70-talet var Peeters den stora gurun för svenska organister och bland de som studerade för den berömde belgaren hittar vi också Rolf Stenholm, Ulf Wesslén, Torvald Torén och Ralph Gustafsson. Flor Peeters årliga sommarkurser i Mechelen drog ytterligare svenska deltagare.

Arnold Schönberg

Genom den belgiska franskinspirerande skolan kom Bengt Berg och hans kollegor i kontakt med delar av den repertoar som varit näst intill förbjuden under en ganska lång tid. Det gäller romantiker som Franck, Widor eller Vierne, men dörren öppnades också för modernister som Dupré, Alain och Messiaen. Dessa två sistnämnda fick i Bengt Berg en av sina första svenska tolkar (vid sidan av Gotthard Arnér, Rune Engsó och Torsten Nilsson). Här har vi åtminstone en del av grunderna till den fullständiga flodväg av fransk symfonisk orgelrepertoar som skulle översvämma Sverige under tiden kring och efter 1970.

Bengt Berg var också en engagerad förespråkare för ny musik (även om han aldrig var i närheten av Karl-Erik Welins radikalism). På sin debutkonsert i Göteborgs

Konserterhus (han gjorde två – den andra i Oscarskyrkan i Stockholm) spelade han till exempel Arnold Schönbergs oerhört komplicerade *Variationer över ett recitativ* op. 40, troligen ett av de första svenska framförandena av detta verk. Bland svenska tonsättare var det hans generationskamraters musik han intresserade sig för, och då framförallt Stig-Gustav Schönberg. I slutet på 1960-talet inledde han ett projekt att spela in dennes samtliga orgelverk, något som dock stannade vid en LP-skiva (innehållande bland annat den storslagna *Lachrimae Domine*) på den nya och för sin tid progressiva Hammarbergorgeln i Högalidskyrkan i Stockholm.

Bengt Bergs spel präglades av ett utsökt musikanteri med en för sin tid säkerligen unik klarhet och tydlighet. Samtidigt var han perfektionist med en djupt rotad övningsmoral. Ingenting lämnades åt slumpen, varje fingersättning var genomtänkt och registreringarna vid en konsert ägnades minutiös uppmärksamhet. Jag kommer ihåg hur han kämpade med att försöka bestämma sig för vilken av några tänkbara möjligheter som var att föredra. Sedan ett par år finns två av hans LP-inspelningar från mitten av 1970-talet – från hans egen Matteus kyrka i Stockholm och från Vånga kyrka utanför Norrköping överförda på CD. Idag har vi gått ännu längre i genomförd artikulation som en följd av ett grundligare kallstudium, men det till trots häpnar man över det eleganta spelet och detaljrikedomen. Tekniskt är



Flor Peeters fostrade en generation europeiska organister och introducerade orgelpedagogik som ämne i Belgien.

Fortsättning på nästa sida

det suveränt med fullständigt egaliserat passagespel och ofelbara ornament (även om vi idag tillåter oss mer frihet) och registreringarna är utsökt smakfulla. Han tog sig ibland ganska stora friheter gentemot vad som föreskrivits i noterna (hör på Viernes Carillon de Westminster!), men får på det sättet musiken att framträda i bästa dager på det instrument som är aktuellt.

Privatlärare

Bengt Berg var ju aldrig lärare på någon musikhögskola, förmodligen främst beroende på att alla lärartjänster under hans aktiva tid redan var "upptagna". Trots detta var han utan tvekan en av de allra viktigaste svenska orgelpedagogerna under några decennier från 1960-talet och framåt. Under en rad somrar var han lärare på de statliga kurserna för blivande kantorer i Linköping, men han gjorde sig framförallt ett namn som eftersökt privatlärare för unga organister som ville söka sig vidare till högre musikstudier. Jag var själv en av hans mest hängivna elever 1967-70, och musikhögskolestudierna till trots var det erfarenheterna från Bengts undervisning som satt djupast spår hos mig (detta förringar inte på något sätt åren hos Alf Linder). Hans noggrannhet i alla detaljer, hans läckra musikanteri och hans personliga engagemang var enormt inspirerande och jag ser hans undervisningsmetod som något av ett ideal för modern orgelundervisning. Han bakade in hela komplexet med genomtänkt fingersättning som gav grund till ett perfekt legatospel, oförtröttliga markeringar av artikulation samt lagom avvägda interpretatoriska anvisningar till en helhet för att man tidigt skulle kunna stå på egna ben. Och han förde med förtroende in sina elever i en spännande och okänd värld av repertoar.

För de riktigt svåra styckena fick man låna Bengts noter och skriva av hans genomarbetade fingersättningar, något som inspirerade till fortsatt noggrannhet vid nya instuderingar. En annan inspirerande detalj var att se Bengt spela och demonstrera. Det är nog få svenska organister som har suttit vid sin orgelpall med en så naturlig avspändhet. Inga onödiga rörelser störde det väsentliga, nämligen att ha total kontroll över det ganska komplicerade rörelsemönster som gör avancerat orgelspel möjligt. Vi är många tack-samma gamla elever som fått oss denna skolning till del – och detta för det facila priset av 20 kr per lektion under 1960-talets sista år!

Marcussen 1972

En sak till som är värd att reflektera över är den orgel som Marcussen 1972 byggde till

Bergskt debutstycke i Göteborgs konserthus: Arnold Schönbergs Variationer över ett recitativ; här de sista takterna i tonsättarens egen renskrift.

Matteus kyrka, och som naturligtvis var något av Bengts Bergs "barn". Projektet genomsyrades av de idéer som i slutet av 60-talet kom fram i orgelrörelsens spår, nämligen att åstadkomma en orgel som skulle kunna låna sig till i stort sett hela repertoaren. Till de traditionella neobarocka verken (Huvudverk, Positiv och Bröstverk) tillfogades ett rakt igenom romantiskt svällverk där en betydande del av pipmaterialet hämtats från kyrkans tidigare Åkerman & Lundorgel från 1930-talet (Alf Linder, orgelbyggets kontrollant, och som hade lite svårt att svälja dessa nyromantiska idéer, kallade skämtsamt svällverket för "skräpmanualen"). Få orglar från den tiden har ett så välklingande och homogent svällverk. Pedalen fick en fin Untersatz 32' för att Cesar Francks verks skulle kunna göras rättvisa. Samtidigt fick huvudverket helt i tidens anda den traditionella neobarocka uppbyggnaden där det enda extra var en trekorig Cornett. Och huvudmanualens enda 16-fotsstämma blev en Dulcian 16', en totalt främmande fågel när huvudverk och svällverk ska kopplas samman i symfonisk musik.

Bengt Berg förklarade för mig hur användbar stämman kunde vara om man kopplade den till pedalen i musik av till exempel Samuel Scheidt. Allt skulle kunna gå lika bra att spela! Orgeln försågs också med barkermaskin (första gången i Sverige i en modern orgel) och dessutom med fria kombinationer som fungerade som setzerkombinationer. Det fanns bara fyra möj-

ligheter, men man såg det närmast som en skänk från ovan i en tid när spelhjälpmedel ansågs oestetiskt. Denna orgel var för sin tid ett ytterst progressivt instrument, och ett av de första (tillsammans med till exempel Strängnäs domkyrka) i den långa rad av kompromissorglar som skulle byggas under de kommande åren.

Matteus blev ett av flera viktiga orgelcentra i Stockholm under 1970-talet vilket bland annat innebar ett mångårigt samarbete med Storkyrkan (Gotthard Arnér) och Gustav Vasa kyrka (Erik Lundkvist) i form av en orgelserie (För Orgel) med generalprogram för varje termin. Dessutom hade en rad av de andra citykyrkorna sina givna kvällar med orgelafnar. Det var en underbar tid för den orgelintresserade och mycket inspirerande för de som studerade till en professionell bana som organister. De storartade orgelfestivalerna i Stockholm inleddes också kring denna tid med den första festivalen 1973 följt av nästa 1977, evenemang som gav stor internationell genklang, och som samlade den europeiska orgel-eliten i huvudstaden. Dessa evenemang och den rika orgelkonserterverksamheten i Stockholm under 1970-talet borde bli föremål för en egen spännande utläggning! Bengt Berg var som interpret, pedagog och ideolog en av huvudpersonerna i detta, något som jag med dessa rader gärna ville peka på. Det får inte falla i glömska.

Hans Fagius